

Еко-етичні актуалітети М. Грушевського

Очевидно, що діяльність та мотивація людини, держави, світового суспільства в природному середовищі є достатньо суперечливими і не можуть оцінюватися однозначно. Тим більшим підтвердженням цього є дедалі більш загрозливіше погіршення екологічної, а отже і соціальної ситуації як в локальному так і глобальному вимірах. Реакція на сучасну негативну тенденцію є різною, оскільки існують значні розбіжності в інтересах, поглядах, вихованні людей, потенціальних можливостях політичного, економічного, фінансового, культурно-освітнього характеру. Але попри все відчутнішою стає потреба якісного перегляду традиційного (нині діючого) ставлення до природи, формування нових ціннісних орієнтацій, установок, ідеалів у змісті освіти, виховання, опертя на інституції громадянського суспільства, церкву, культурну історію, етнокультурну традицію. На цій основі, в умовах науково-технічного прогресу, глобалізаційних процесів може ефективніше відбуватися творення більш модерної парадигми екологічної культури людських спільнот.

Для сучасної України пріоритетом і головною складовою екологічного оновлення ідеологеми суспільного буття і освітньої політики має бути оптимальне поєднання національних і загальнолюдських вартостей, світоглядів, інтересів, впровадження нової екологічної етики на основі інтеграції науки, історії, культури, політики, мистецтва, релігії, моралі, етнопедагогіки. Дуже важливо зберегти в людині культуро- і природовідповідні якості, оскільки саме вихованість, знання конкретної екологічної ніші, традицій, поведінкових норм, якими попередні покоління впродовж віків послуговувалися щодо землі, води, лісів, дерев і рослин, тварин і звірів, ландшафту, робить її гуманною. Про це з тривогою і відповідальністю говорили європейські просвітителі від А. Швейцера до М. Грушевського ще на початку минулого століття.

У цьому контексті доцільно згадати маловідомий твір М. Грушевського “На горах”, написаний у 1912 р. в Карпатах. Захоплений красою гір він замальовував словом “купу буків, які зцілили на однім з верхів Буківця, серед безмежних царинок, що заселили цей закуток Карпат. Час і людська рука зашанували цей остаток тих букових лісів, що полишили свою пам’ять і в назві гори – і буки пильнували сумлінно занести цю пам’ять в часи якнайдалші. Не були ані великі, ані гарні, але виглядали незвичайно шановно, і цей поважний вигляд перетворював у своєрідну красу навіть їх неладну поверхність...”. Весь вигляд

їх, покручений, поламаний, свідчив про завзяту і довгу боротьбу з усякими супротивностями...”¹.

Проте видатний український вчений не ставив за мету, відчуваючи і переживаючи болі рідної природи, удосконалювати її закони, оскільки вона розвивається за своїми правилами. Швидше за все М. Грушевський шукав істину в реальностях людського буття, значущості вихованості особистості і конкретного суспільства, обмірковував над причинами і наслідками деформуючих впливів людини на природні системи. Він розумів виключно важливу роль для збереження краси природи і екологічної культури, і народної освіти, і педагогіки добра, бо саме з їхньою допомогою формується бережливе, вдумливе, етизоване ставлення людськості до навколишнього середовища.

Ним усвідомлювалася велика гармонія взаємозв’язків і взаємовпливів людини та природи, яка не розглядається лише як зовнішня об’єктивна реальність, а завжди є джерелом морально-етичних і естетичних переживань й емоцій, інтелектуального й духовного розвитку. Адже яку природу споглядає людина, такою і формується її моральність. Не дивно, що багато років пізніше відомий український педагог планетарного рівня В. Сухомлинський в основі своєї творчості ставить принцип “виховання природою”, яка на його переконання, є головним компонентом громадянського, естетичного й етичного виховання, пробуджує особистість до позитивних мотивацій, олюднює працю й мистецтво, творячи красу. Бо гуманізм взаємин людини з природою народжує людинолюбність.

Напевно, що своїми працями, дотичними до екологічної ідеї, М. Грушевський не переслідував амбітних завдань радикально і природовідповідно змінювати світ, насамперед людський. Але особисті болі, переживання за плюндрування природи, дуже співзвучні і актуальні нині, він намагався передати своїм сучасникам. “Я нітрохи не маню себе надією,- написав автор у збірнику “Під небом”,- що гадки, тут виложені, можуть знайти широкий відгомін. Але я думаю, що в декім вони зачеплять співзвучні струни і нагадають їм подібні ж власні настрої. І це кінець-кінцем єдине, на що може взагалі придатись писане...”.

І справді, читаючи Грушевського, який рівно сто років тому зазначав, що (буки пам’ятали інакшими свої околиці, коли синіли тоді ліси, густі, непроглядні, і зрідка між ними ясніли полонини..., протереблені чоловіком, який і тоді був

1 Грушевський М. Предок. – На горах. – Із белетристичної спадщини.–К.: Веселка, 1990. С.177–182.

лютим знищувачем деревного роду... залишаючи від непроглядних букових лісів тепер лиш мертві назви по них – по тих Явірниках, Буківцях, Ясенових; що вигинув до останку під лакомою рукою чоловіка красний тис, нагородивши спустошеннями від хижих лісопромисловців на тисовому роді; що нема й кедрини і лише десь – не десь під Чорногорою ще зустрінеш молоду поросль; що гинуть і вмирають, вирубувані, палені, не могучі відродитися під сокирою чоловіка смерекові ліси; що висихає земля, вимулюється водою, позбавлений опіки дерева, родючий гумус, бідніє, вироджується і завмирає життя від цих некорисних змін під рабівничою і жадною рукою чоловіка – цього ненаситного, погибельного племені, котрого черево-могила для всього живущого: для рослини, і звіра, і риби, і птаха... Всі вони мають певні границі для свого насичення, для свого уживання, - лиш цей ненаситний рід не мав їх ніколи...), мимоволі переходиш через простір місця і часу в сьогоднішня з його різючою близькістю проблем, тривог, а часто і з втраченістю сподівань.

І хоча, як писав Геракліт, “природа любить ховатися”², зараз уже неможливо приховувати трагічну оголеність екологічних катаклізмів і бід.

Природа терпляча, вона не заявляє про себе допоки людина не переходить межу і залишається утаємниченою. Але після того як людина вийшла за природні межі, природа жорстоко карає людину, відучуючи її від свавілля³

Серед причин найрізноманітніших бід, руйнувань, нищення М. Грушевський виокремлює найголовнішу – людську енергію руйнації, завдяки якій земля стає страшною долиною муки і знуцання. Це є та жорстока реальність істини, коли такий “людиноцентризм” ростить “люте плем’я”, яке замість краси, рівноваги й гармонії продукує насильство й знищення. Людство в цьому сенсі за багато століть зазнало мало позитивних змін. Історичний екскурс підтверджує безперервні антигуманні прояви у взаєминах з природою, боротьбу за становлення більш моральної і нормативної поведінки людини.

Варто зазначити, що у Вавилоні ще у 18 ст. до н.е. приймалися закони, за якими суворо каралися ті, які нищили дерева, функціонувала спеціально створена служба. А у “Руській правді” Ярослава Мудрого передбачалися великі штрафи за самовільні порубки. Природоохоронні статті були введені в

2 Фрагменты ранних греческих философов. Ч.1. – М.: Наука, 1989. – с.192.

3 Гегель. Философия права. М.: Мысль, 1990. – С.55.

Литовський статут, польське законодавство..., а шведський король Карл Великий ще у IX ст. заборонив розкорчовувати ліси.

Наведені вище оцінки й роздуми М. Грушевського заставляють шукати відповідь на питання, а що світ через сто років став гармонійнішим? Навряд. Адже блідне всяка уява про цивілізаційність перед нестримною жадібністю руйнації. За останні роки (три десятиріччя) втрачено третину ресурсів, більш ніж на 10 відсотків скоротилися площі лісів, а в річках і озерах Європи наполовину зменшилась кількість видів фауни. Хто як не Людина є винуватцем щоденного зникнення одного біологічного виду. "Що буде нарешті? Чим скінчиться це все?",- писав М. Грушевський,- оповідуючи про гірські верхи, які з тривогою й страхом про це питали у себе одні одних.

Говорячи про це, обґрунтовуючи причинність цих явищ руйнного буяння, він весь час плекав надії на прихід довгих і мирних часів рівноваги й гармонії, які нарешті будуть властивою нормою життя. Бо лише така природна логіка людської мотивації і поведінки обумовлює стабільність і сталий розвиток. І чим більше громадська, соціальна, державна система є природовідповідними, тим більше стабільності в суспільному розвитку. Ігнорування людиною цього наріжного принципу створює великі й малі ризики для життєвої ніші, руйнує систему безпеки, негативно впливає на різноманітні сфери. Чим більше навколишнє середовище оптимальне для людини, суспільства, світу, тим надійніша їх система безпеки. І коли відчутним стає дефіцит культури, знань, досвіду, моралі, то часто настає черга тих впливів і рішень, які порушують природну логіку речей і ціна розплати є надмірно великою.

А тому важливо усвідомлювати, що у всі часи, а особливо зараз, екологічні проблеми слід вирішувати з точки зору суспільно-людського, культурологічного виміру. Будуючи в Україні, як головне завдання, демократичне громадянське суспільство на основі людино центризму, необхідно екологічну свідомість і поведінку формувати не лише на ґрунті екоправа, але й, передусім, на основі пізнання історії, культури, традиції, моралі, екологічної етики народу.

Без цього нам не подолати кризи людяності, яка і є головною причиною і джерелом значної кількості екологічних проблем, породжених в сучасному українському суспільстві і світі, і стати на шлях коеволюційного розвитку суспільства та природи як нового способу взаємодії людства і природи.

Напевно саме такий стан В.Вернадський запропонував назвати ноосферою, тобто сферою існування, домінування людського розуму і серця. Екологічний імператив змусить нас радикально переорієнтувати пріоритети світового,

національно-регіонального, локального розвитку в бік досягнення гармонії з природою.

Дуже просте і водночас найбільш значуще завдання на часі в системі сімейного, педагогічно-освітнього, суспільного виховання – виховати благоговіння перед життям, адже лише тоді пізнаване здатне переходити у переживане, тоді твориться філософія серця, а совість визначає матеріальність поведінкових норм.

Тому так різуче просвітлено сприймаються нині нами переживані Грушевським його святочні почуття до краси, тривоги і надії. Ці ідеї, проповідувані ним цінності, як і багатьох інших українських просвітителів, мають якнайширше долучатися до педагогічної спадщини в системі екологічного виховання. Вони підкуповують нас і досі своїм універсальним підходом взаємоповаги і шани до свого народу і рідної природи. Бо й справді краса природи формує гармонію морального і естетичного взаємозв'язку і взаємовпливу, громадянськості і патріотизму до рідної землі і Батьківщини. Дуже показовою для української просвітительської думки є та духовна переповненість любов'ю до отчої землі і свого народу, яка була характерним чинником творчості в 19-20 століттях.

У цьому контексті принагідно згадати своїх славних земляків - Ю. Федьковича і О. Кобилянську, їхні переклики в часі і просторі з Грушевським, величаючи й одухотворяючи той же народ і ту ж карпатську природу. В автобіографічних листах до С. Смаль-Стоцького, більш як дев'яносто років тому, О. Кобилянська писала: “Я любила народ, і люблю його до сьогоднішньої хвили, і дивлюся на нього тими самими очима, що на деревину, цвіт, і всю живучу часть природи... Де є народ, там і культура й сила буде... Ці правдиві факти і спонукали написати “Землю“...⁴

А як сильно й енергетично передавав своїм сучасникам естетичні переживання й емоції, етизоване ставлення до природи рідного краю, зокрема того яким захоплювався і Грушевський, будитель рідного слова Ю. Федькович. У повісті “Штефан Славич” він захоплено пише: “...Нема й нема кращого світу понад гуцульські гори. Небо над ними чисте, як дорогий камінь, смеречина зеленіє як зимі так літі, пташка не втихає, а хрещатий барвінок стелеться на шовкових травах, що цілу Буковину своїми замахами обвіяли”⁵.

4 Кобилянська О. Про себе саму. – Твори в трьох томах.–Т.3.– К.: Держвидав худліт.–1956.–С.638.

Вище згадуване зумовлює опертя на вітчизняну наукову, літературно-просвітительську думку, що має на меті насамперед, окреслити значущість українонародознавчого компоненту в системі суспільного виховання, екоосвіти, торкаючись важливих природничих, гуманітарних, філософських, соціальних, педагогічно-психологічних сфер людської діяльності. І нехай ця, трохи призабута нами етично-екологічна праця Грушевського допоможе позбутися збайдужілості, налаштовуючи нас на екокультурну парадигму бачення світу: “годування” самих себе культурою.